

դասագրոց ուղղութեան ամենէն աւելի վարկ տուողը, պարզութիւն ու միայն լեզուի, այլ բարոյական կրթական առողջապահական սկզբանք մէջ, որ շատ պղծաւոր կը փայլի մանաւանդ ներկայ դասագրքին մէջ, Սեմե ուղղամիտ դիտողին առաջին սրտի համոյքը պատճառողն ստանք պիտի ըլլան, եւ որոգէն նախակրթ արտաներու մանկանց յաղիչ հիմք դնելու ամենէն աւելի պահանջներու պայմաններն ստանք են: Մանուսանք կրթական մասին Մեծ. Հեղինակին ինքնապէս տարած հոգն պէտք է խոստովանել. գրեթէ ամէն խոսած առարկաներուն պատկերներն ջնանցած է զանց չառնել, որպէս զի տղան երկու զգայարաններ միանգամայն տպաւորուելով լուս բմբունէ իբր, եւ այս պատճառաւ իսկ բազմաթիւ նոր փորագրեալ եւ լուսատիպ պատկերներով զարդարած է մատենան: Արդէն Մեծ. Հեղինակին բոս մեր եւս բողբոսացող քր իրերէլ տաներն զգեալ է զբերականական տեղեկութիւններէ, որոնց մերձեցնելու եղանակն թէ եւս մեր բաղձանաց համաձայն չըլլայ՝ սակայն օգուտն միշտ ապահով է: Մեծը կան նաեւ դիրքիմաց զգայուն օտանաւորներ, որոնց զբէ մ'աւելի ըլլան շատ բաղձաւոր են, եւ այս բաղձանքը կը յուսեանք թէ կը լրացնեն Մեծ. Բ. փորագրան իւր յաջորդ եւ աւելի բարբառային դասագրոց մէջ, որոնց յաջորդութիւնն է բոլոր արտէ կը մտղծեցնէ: Ս. Ա.

13. Ճշմարիտ ժեռանկաւոր — Գրեւն Գրեւն այն հրատարակութիւններն, որոնք արեւելեան ազգաց բարոյքն ու նկարագիրը կը բացատրեն: Այսպիսի գրոց ցանկին են լեւիտապարս Դոյն ազգաց առակներու, տաղերու եւ զանցաց հրատարակութիւններն, որոնք վեհանձն աշխատակիցներու ձեռքով լայն կը տեղենեն: Հայն ալ այս օգտաշատ ձեռնարկներէն, ապարդիւն չէ մնացած: — Ինչպէս օգտակար են այն պիտանի գործոց լայն տեղեկել լուսաւորեալ դասուն, կ'ըլլան շահուէտ միանգամայն հասարակութեան, ժողովրդեան, եթէ այդ գործոց նպատակն՝ երբեմն երբեմն եւս, ժողովրդականութիւնը դիտէ. որովհետեւ ժողովրդը մը իւր բարոյական վեպերէն եւ ազգային զրոյթիներէն դաս՝ եթէ ընթերցանու միանգամայն դատար կերպով իւր զրոյցներուն մէջ աւանդութեամբ պատմութեան հերոսներու դեպքերն կամ այլ յիշատակներն, որոնք աւելի արեւելեան են աւելի զարգացաւ անով բացատրուած են, նոր օգի ու նոր կենդանութիւն կ'առնու: Մեր առջինն անեցած պտիտի տեսքն արեւելեան լեւիտապարս Գրեւն, որ ընթերցողաց առջեւ փոխանակ հին մեծագործութիւններ պատմելու ճշմարիտ մեծութեան գաղափար կը պարզէ. ըստ այսմ ամէն ընթերցող տեսարարին բազմապիսիութենէն հասաւ կ'ըլլայ այն ճշմարտութեան գաղափարին, յորմէ իրապէս կը կայանայ մեծութեան օգին: Տնոյցիս ինքնին եւ հայր մը եւս իւր երկու գեղեցիկ ձեւերով օժտեալ սրբիքն, որոնց կենաց ընթացքը քաջ ցոյց կու տան թէ անգոր են երջանկացնող բարտին, երկրաւոր մեծութիւնը, փառաց անդապ տեղն ու եռասորութիւնը. եւ հակառակ ասանց անձնանկարութիւնն, ինքնագործողութիւնն ու սերն են ճշմարիտ երջանկու-

թեան հասցենողը: Պատմութեան մէջ այս վերջին յատկութիւնները, հոր որդիներէն միայն յատկացուելով՝ հեշտ ու Թուր զգածուններ տարող գրութեան մէջ յեղեղուելով՝ ընթերցողաց մտաց մէջ վերջն առաքնութիւններ կը տոգորեն: Գրութեան օճն ալ, որ Լուսահայ բարբառային անուշութիւնը կը ցուցնեն, զրոյցն եւս աւելի կ'ոգեւորեն եւ ուշադրութիւնը: “Եւսանալին գրագրարանի, սոյնպիսի բարոյական ժողովրդական գրութեանց հրատարակութիւններն ուրախել եւ քաջալերել են: Ա. Ա.

Ծ Ա Ղ Կ Է Փ Ո Ւ Ն Ջ

1. “Հին Նախկան տեղւոյ անունները:” — 2. “Marche-Méehithar”. — 3. “Հայկական կարեւոր տրատարակութիւններ անցնալ տարիներէ:” — 4. Դիտողութիւն մը: — 5. Տոգորեալ գրքն եւ իտիկաւայ զտրքը: — 6. Ս. Աղոյղոյի Նայ. Վկայաբանութիւնը:

1. “Հին Նախկան տեղւոյ անուններէ:” Այս տխրոյցը կը կրէ այն գրքով. գեղեցիկ գրութեանց, որ մեծանուն հայերէնագէտ Պրոֆ. Լ. Հեւրմանի գրքէն ելած է “Die altarmenischen Ortsnamen” աշխատարկութիւնը նախապէս լայն տեսած է. IF. պարբերականին 16. հատորին մէջ եւ ապա առանձինն, ուսկից օրինակ մ'իւս համար է մեզի նուիրել Սեմ. Հեղինակն. այս առթիւ պարտք կը համարենք նաեւ հրատարակու յայտնել մեր խաբին շնորհակալութիւնը մեծանուն Հայերէնագէտին: — Այս բառական ասուտը երկարատեւութիւնն այլեւայլ գրութիւններու կամ հատածներու բաժնուած է: Առաջին հատածին մէջ կը խօսի Հայաստանի նախնական պատմութեան եւ գրից վրայ — մինչեւ 650 տարին յետ Բ. հասցենելով, Ինչպէս այս՝ նմանապէս յաջորդ գրութիւններուն մէջ ամէն հին ու նոր աղբիւր եւ կարծիք նկատագրութեան առած է — թէ օտար են թէ ազգային: Երկրորդ հատածին մէջ Հայաստանի հին բնակիչներուն մասին կը խօսէ: Երրորդ ընդարձակ հատածը յատկացուած է նահանգներու անունաց: Չորրորդը՝ գաւառներու անունաց: Այս հատածն երկու համառօտ յաւելում ունի. մին Հայաստանի լեւիտներն եւ գետերուն սեպհականութեան է, իսկ միւսը Մ. Խորենացու Մեծագործութեան, ուր նոր փաստերով կ'ապացուցանեն որ խորենացու պատմութեան նոյն Պատմութեան եւ Աշխարհագրութեան հեղինակը միեւնոյն անձը չէ եւ թէ Աշխարհագրութիւնը ամենէն կանուխ է. քարէն յառաջ գրուած չի կրնար ըլլալ: Հինգերորդ հատածին մէջ անգղիական անուանց կոյմութեան վրայ կը խօսի: Անցերորդը կը բովանդակէ անգղիական անուանց աղբաբանական ցանկը, որոնց կազմութիւնը մասամբ կամ ամբողջ-

“Die altarmenischen Ortsnamen. Mit Beilagen zur historischen Topographie Armeniens und einer Karte. Von H. Hübsehmann (Sonderabdruck aus dem 16. Bande der IF.). Strassburg 1904. p. IV+197+490.”

վերաբերեալ ինչ ինչ ծանօթութիւններ (էջ 40, 50 - 53),

Փետր. որ Պրոֆ. Գր. խալաթեանից «Էիպպոդետոսի ժամանակագրութեան հայ թարգմանութիւն» 1902 թ. իրբեւ նորութիւն հանդիսացաւ Սյուրաբուրնիէան համար, չէր կարելի չգիշել այն: Յանկալի էր, որ Արթ. Հ. Սարգսիսեան պարզէր այս ինդիքը, որ մեզ միանգամայն անհասկանալի կը թուէր:

Ծ. Զեֆէլայ բէրէ եւ խէլ-բայ զը-յոյց. — «Յովթիթայ գիրքն ու խիկարայ զըյոյցը» տիպոգրֆին տակ կը հրատարակէ Պրոֆ. Ֆետտեր ուսումնասիրութիւն մը Տիւրքիւնի տառուածաբանական թերթին մէջ (86 տարի 1901, տետր Գ. էջ 321 - 364): Եր շարունակելի է: Արթիկարու-խիկար Է անգամ կը յիշուի Յովթիթայ մէջ: Յովթիթայ գրքին այս տեղերը միջինը համար՝ յարգելի Պրոֆեսորը կը գիմէ խիկարայ զըյոյցին՝ որ պահաւորած է ինչ տեւեւան մատենագրութեան մէջ: Կը յիշուին զըյոյցի ասորական, արարական, հայերէն, յունական, օւլաերէն եւ եթովպական խմբագրութիւնները: Կը քննուի Արթիկարու եւ խիկար. Ֆետտեր ցուցնելու համար որ որչափ ալ ծանօթ էր Յովթիթայ գիրքը խիկարայ զըյոյցին դիւցազնին, սակայն տարակուսական կը մնայ Յովթիթայ Գրոյց հեղինակին խիկարայ զըյոյցն առջեւն ունեցած ըլլալը: Ի հարկէ զըյոյցին՝ դատուր աւանդեալ մեւոյն: Այս տեսութիւնը պարզէր թէ ուսումնասիրութեան նպատակը: Թաւալ քան սակայն այս ինդիքին խորամուկ ըլլալը՝ պատճառ կը համարի Գ. զըյոյցին հայերէն խմբագրութեան ճշգրիտ թարգմանութիւնը ներկայացընել ընթերցողաց, վասն զի հայ. խմբագրութիւնը արեւելեան մեկալ խմբագրութեանց մէջին ամենէն տեղի պահած է հնուութեան գրոյքը: Զըյոյցին թարգմանութիւնը բռնած է 330 - 364 էջերը: Թարգմանութիւնը կատարուած է Կոնիքերի՝ հրատարակութեան վըյոյցին: Տեղ տեղ ընթերցուածք ալ ուղղուած են:

Ծ. Ս. Աղաղնիկ հայ. իշխման-իւնը. — Ս. Աղաղնիկ երկայն ասեմէն ի վեր դիւանականները զրազեցուցած է: Որչափ ալ այս Սուրբին վկայարանութեան՝ հայ եւ յոյն լեզուա՝ երեւան կլլելովը շատ ար դժուարութիւններ հարուած են, սակայն ամէն դժուարութիւնը լուծուած չեն: Այս վկայարանութիւններով զբաղող գիտականներուն կարծիքները դեռ իրարմէ շատ կը խտտորին: Սպառնիկ արքայորդի Սարա Սարգսիսեան եւս Աղաղնիկ խնդրոյն ուսումնասիրութիւն՝ մը նուր-

բառ է, որուն մէջ յիշեալ Սուրբին հայերէն վկայարանութիւնը մեծ տեղ կը բռնէ, ուստի պատշաճ համարեցանք մեր ընթերցողաց ծանօթացընել զայն:

Առաջին մասը՝ «Աղաղնիկ վկայարանութիւնը, ընդհանուր տեղադրող կը կրէ (էջ 1-69): Ա. մասին Ա. Գլուխը կը խոսի՝ «Հայերէն եւ յունարէն վկայարանութեանց, վըյոյ:

«Աղաղնիկ հայ. վկայարանութիւնը գտնուելով՝ 1874ին Վենետիկ Միքիթ արեւանքեան հրատարակուեցաւ՝ ուրիշ սրբոց վկայարանութեանց հետ: Անտես մնաց այս վկայարանութիւնը, մինչեւ որ գիտուն Կոնիքեր Պի The Guardian (21. 1893) թերթին մէջ նոյնը անգղ. թարգմանութեամբ հրատարակեց: Քիչ մ'իտքը Կոնիքեր նոյն վկայարանութիւնը մէկ մ'ալ հրատարակեց ծանօթութիւններով եւ The Armenian Apology and acts of Apollonius եւս գրքին մէջ:

Անգղ. թերթին մէջ հրատարակուելէն թիչ մ'իտքը Բուրխարդի վկայարանութիւնը գերմ. թարգմանեց եւ Հարնաք 1893 Յուլիս 27ին Գիտութեանց Պրոֆեսորն Ալաղնիկայ հրատարակուելութեանց մէջ ի լոյս ընծայեց՝ մանրակրկիտ ուսումնասիրութեամբ մը:

Հայերէն գտնուելէն թիչ մ'իտքը՝ Բուլլանդեանը Պարթիկ Աղ. Մատենագրութիւն մէջ վկայարանութեան յաւակնել ալ գտան՝ միայն տարբեր վերնագրի մը տակ: Ճշգրիտ ընթանութիւնը ցուցող որ յունարէնը նոյն է Միքիթ արեւանք հրատարակութեան հետ: Բուլլանդեանը իրենց գտած բնագիրը հրատարակեցին 1895ին:

Klette 1897ին եւ Hilgenfeld 1898ին նորէն հրատարակեցին յունարէն բնագիրը:

Ես ալ յոյն մեւագրքը ձեռք ունեցայ, Հոս կը հրատարակեմ հայ՝ եւ յոյն բնագիրները՝ աւելցնելով նաեւ վերջնոյն գերմ. թարգմանութիւնը (էջ 4-37):

Հայ լեզուի հմուտ լըլլալուս՝ կը դնեմ հայերէն վկայարանութեան լատին թարգմանութիւնը, զոր յօտարութեամբ կատարեց Հ. Բարսեղ Սարգսեան: Ծանօթութեանց մէջ մտադիր կ'ընենմ Կոնիքերի (Կ) եւ Բուրխարդի (Բ) ընծայած տարբերութիւններուն, Սյուլափը քաղցրինը 1-3 էջէ:

Բ. Գլուխը էջ 37-39 նուիրուած է վկայարանութեանց հարադատութեանն ու սկզբնականութեանը:

Herzog zu Sachsen, Dr. Theol. et utr. jur., ao. Prof. an der Universität Freiburg (Schweiz), Malaz, Kirehheim 1903: Մեծ 80 էջ VII+88. Գին՝ 4 Մ.

1. Աղաղնիկ եւ վկայարանութիւնը Սրբոց 2 Լուս. Ա. էջ 138-143 «վկայարանութիւն Սրբոց Աղաղնիկ ճգնախօս»:

2. A. Harnack, Der Prozess des Christen Apollonius vor dem praefectus praetoris Perennis u. dem römischen Senat. Sitzb. der Berl. Ak. d. Wiss. 1893, 2. Halbband, S. 721-46:

3. Արթիկար թերթերը գրեցին թէ թագաւորած գիտական չեղանակ՝ իր նշանակեմ համարագրութեան գաւառէն արքը՝ սկսած է հայ լեզուի ուսմանը զբաղելու:

1. Das Buch Tobias und die Achikar-Sage. Von Prof. Dr. Paul Vetter.

2. Տեւ մանրամասնութիւնները Տալման, Մատենագրական մանր ուսումնասիրութիւնը: Հա. Բ. էջ 1-152, 46. խիկար եւ իւր խմբագրութիւնը, Պրոֆ. Ֆետտեր ալ գործածած է այս ուսումնասիրութիւնը:

3. The story of Ahikar from the Syriae, Arabia, Armenian, Ethiopic, Greek and Slavonic Versions by F. C. Conybeare, J. Rendel Harris and Agnes Smith Lewis. London 1898:

4. Der heilige Märtyrer Apollonius von Rom. Eine historisch-kritische Studie von Max, Frins von Sachsen,

Գ. Գյուլի (էջ 39—42) կը գրադէ հայերէնին ու յունարէնին համեմատութեամբը: Թէ՛ հայերէնն եւ թէ՛ յունարէնն ունին իրենց պատահականութիւնները: Որչափ ալ գիտնականներէն սմանք այս երևոյթները լատաղոյն օրինակ համարին, եւ այլք այն բնագիրը՝ որմէ հայերէնը թարգմանուած է ըստ կոնիքերի Ե. Գարուսի, անկայն երկու բնագիրը զիրար փոխադարձաբար կը լրացնեն:

Դ. Գյուլի էջ 42—63 մեր առջեւ կը գնէ վկայութեամբ ճանաչ վարդապետական, բարոյական եւ ապաբանական բովանդակութիւնը:

Հետեւեալ խորագիտութիւնէ բացայայտ կը գտնուին Ապոդոնի վկայութեամբ ճանաչ մէջ. 1. Աստուծոյ յաւիտենականութիւնը, ամենակարողութիւնը, ամենազեալ գիտութիւնը, անշափութիւնը, ճշմարտութիւնը. 2. Ամենաուրբ Երբորգութիւն՝ յիշատակութեամբ երից անձանց: Որդին կը կոչուի՝ Բան Աստուծոյ. 3. արարչագործութիւն յոյնէ. 4. պահպանութիւն աշխարհի ի ձեռն Աստուծոյ. 5. նախախնամութիւն, 6. գոյութիւն հրեշտակաց եւ դիւան. 7. Աստուած մարդը օտեղծած է մարմնով եւ հոգեւով. 8. մարդգոյութիւն. 9. շնորհք եւ հարկաւորութիւնը. 10. բնդհանրութիւն մահուան եւ գառառանքի՝ յետ մահուան. 11. յաւիտենական վարձք ու պատիճ. 12. յարութիւն մեռելոց. 13. յայտնութիւն. 14. Ս. Գրաց հեղինակը Աստուած է: Այս փոքրիկ վկայութեամբ ճանաչ մէջ կան գեաւ ուրիշ շատ մը վարդապետութիւններ՝ որ անկայն նախընտրեցնելու քան զայն բացայայտ ըստած չեն:

Բարձր-խառն բովանդակութիւնն կը քաղենք 1. Պարսկ զԱստուած պաշտելու. 2. երգումն առ հասարակ արգելեալ է, ինչ ինչ պարագաներու մէջ ներեալ է. 3. իշխանութիւնը Աստուածմէ գրուած է. 4. պարսկ ընկերակրութեան. 5. անսրբութիւնը արգելեալ է. 6. նմանապէս՝ առար. 7. անտարբերութիւնը մեծեկը. 8. հաւատարմութեան մեղքը յաւիտենական մահ կը պատճառէ. 9. քրիստոնեան ոչ մի. յն մեղքէ պիտի խորհի, այլ՝ Բրիտանոսի օրինակին հետեւելով՝ առաքելութիւնները պիտի մշակէ:

Աղ-բառ-խառն բովանդակութիւնն յիշատակութեան արժանի են հետեւեալ կէտերը. 1. սրճափ բանաստեղծ հաւատարմ Աստուծոյ. 2. քրիստ. կրօնին աստուածայնութիւնը. 3. քրիստոնէից բարոյական կենսութիւնը:

Արժւապէս Ե. Գյուլի կը համեմատ վկայութեամբ ճանաչ վարդապետական (էջ 63—69): Բ. մաք (էջ 70—88) կը գրադէ Ս. Ապոդոնի վկայութեամբը. նախ կը յիշուին պատմական տեղեկութիւնք Ս. Ապոդոնի վրայ, (Եւսեբ., Ռուս. փրիմոս, Ս. Հերոնիմոս). եւ ուսումնասիրութիւնս կը փակուի Ս. Ապոդոնի վկայութեամբը:

Ք Ո Վ Ա Ն Ե Մ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ն

Օ Գ Ո Ս Տ Ո Ս

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ՄԱՏՆԵՆԱՍՏԱԿԱՆ — Պատմագիրը Հայոց. 2.

Փարսկերը. 226:

ԳՐԱԿԱՆ — Ռուսաձայնը գրականութիւնը. — Թուստերական գրականութիւն. 234:

ՄԱՏՆԵՆԱԳՐԱԿԱՆ — Բնութիւն եւ համեմատութիւն Եզնկայ Նորագիտ մեղագրին. 237:

ԱՇԽԱՏԱՆԱԳՐԱԿԱՆ — Հայաստան, Բրդաստան եւ արեւմտեան Պարսկաստան Բաքուական-Ասորեստանեայ սեպագրերու համաձայն. 239:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ — Նոր Եղիսաբեթուպոլիս — իր ցրապարական շէնքերն ու յիշատակարանները — Նորագոյն կարգադրութիւններ (պատկերագր.) 242:

ՀԱՆԳՐԱԿԱՆ — Հայերէն Աւետարանի ըստի մը ինն ծնագրաց գրութեան վրայ գիտողութիւններ. 263:

Ս Ե Պ Տ Ե Մ Բ Ե Ր

ՄԱՏՆԵՆԱԳՐԱԿԱՆ — Ս. Սահակի եւ Ս. Մաշտոցի գործունէութիւնը յօգուտ հայ տւաւորութեան. 267: — յոռոյնիկ թարգմանիչ, եւ իւր երկասիրութիւնները. 262:

ՀԱՆՈՍՏԱԿԱՆ — Լեւոն Ե. Թագաւորին կնոյն ուղիղ ընթերցումը (պատկերագրագր.) 270: — Հատերէն եւ հայերէն. 271:

ԸՆԴԴԴԴՄԱՆՈՍՈՒԹԻՒՆ — Սկսնակ Բանասերներ, հայ քննադատութեան բնու առջեւ. 276:

ԱՅԼԵԻՆԵԼԷ

Թղթակցութիւն առ «Հանդիսի» մեծայարգ իմրագրութիւն. 281:

ՆՈՐ ՀՐԱՍԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ. 282:

ԺԱՆԴՆՓՈՒՆ. 1. — Հին հայկական տեղոյ անունները. — 2. Մարեա-Մեհիտա. — 3. «Հայկական կարևոր ցրատարականութիւններ անցնալ տարիներէ. — 4. Դիտողութիւն մը. — 5. Տոյի-թայ գիւրքն եւ խիկարայ գրոյցը. — 6. Ս. Ապոդոնի հայ. վկայութեամբութիւն. 286:

ՀՐԱՍԱՐԱԿԱՆ ԵՒ ՊԱՏՆԱԿԱՆԱՍՈՒ ԽՄԱՐԱԳՐ

Հ. ԲԵՓԱՆԵԼ Կ. ՊԱՐԱՆԶ

ՎԻԵՆՆԱ, ՄԻԻԹՈՐԻԱՆ ԶՊՐԱՆ